

**KURUMLARIN İNSANİ GELİŞME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1996-2014)**

Ferhat PEHLİVANOĞLU*
Mustafa Mert ALABAŞ**

Özet

Ekonomiler arasındaki gerek büyüme gerekse de kalkınma farklılıklarının belirleyicisinin kurumlar olduğu tezini savunan kurumsal iktisat, son yıllarda akademik çalışmalarda kendine oldukça fazla yer bulmaktadır. Buna göre, sürekli değişen bir yapıya sahip olan kurumsal yapı insan ilişkilerinin düzenlenmesinde ve insani gelişmenin sağlanmasında da önemli bir etkiye sahiptir. Bu çalışmanın temel amacı, kurumların ve kurumsal yapının insani gelişme üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan çalışmada, kurumsal yapının insani gelişme üzerindeki etkisi Türkiye için 1996-2014 dönemi yıllık verileri kullanılarak VECM yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada kurumsal yapıyı temsilen Dünya Bankası'nın her yıl yayınladığı Dünya Yönetişim Göstergeleri (The Worldwide Governance Indicators), insani gelişme göstergesi olarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından her yıl yayınlanan İnsani Gelişme İndeksi (Human Development Index) kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İktisat, İnsani Gelişme, Politik İktisat

**THE EFFECTS OF INSTITUTIONS ON HUMAN DEVELOPMENT:
THE CASE OF TURKEY (1996- 2014)**

Abstract

Institutions are considered to have a great effect on the difference between Economic Growth and Development according to one of the most important thesis defended by institutional economics, which especially during these last years has taken a very important spot on academic papers. According to Institutional Economic's thought; an institution that owns a constantly changing structure has an indispensable effect even on regulating human relations and in ensuring human development. The aim of this paper is to examine the effect that an institution and its structure have on human development. Trying to make this possible; we have analyzed the effect that institutional structure has on human development of Turkey, in a time period of 1996-2014 by using annual datas and excecuting VECM analysis. In this study, to represent institutional structure variable, the yearly published The Worldwide Governance Indicators have been used, on the other hand to indicate human deveopment variable the Human Development Index, which is published yearly by United Nations Development Program are used.

Key Words: Institutional Economics, Human Development, Political Economy

* Doç. Dr, Kocaeli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, fpehlivanoglu@kocaeli.edu.tr

** Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, m.mertalabas@gmail.com

Giriş

Ekonomilerin büyüme ve kalkınma performanslarında hangi unsurların etkili olduğu sorusu, birçok akademik araştırmaya konu olmuştur. 1980’li yıllardan önce makroekonomik göstergeler ülkeler açısından daha önemli iken, sonraki yıllarda kalkınma kavramının genişlemesi ile birlikte toplumsal ve kurumsal faktörler de iktisadi performans açısından belirleyici hale gelmiştir. Özellikle son yıllarda akademik çalışmalarda ve ekonomiye yön veren düşünce kuruluşlarının tartışmalarında kurum, kuruluş ve kurumsal altyapı kavramlarının ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. İktisadi büyüme ve kalkınmanın açıklanmasında iktisadi faktörlerin yanı sıra iktisadi olmayan faktörlerin de etkinliğine vurgu yapan kurumsal iktisat yaklaşımı üzerinde son dönemde çokça çalışma yapılsa da hala birçok soruya net bir şekilde cevap verilememiştir. Bu durumun en önemli nedenleri olarak kurum kavramının tanım problemi, veri eksikliği ve ölçüm zorlukları gösterilmektedir. “Kurumsal iktisat” kavramı ilk kez 1918 yılında Amerikan İktisatçılar Birliği’nin yıllık toplantısında Walton Hamilton tarafından kullanılmıştır. Hamilton’a göre kurumcu iktisat, kurumlarla, onların iktisadi hayatta yarattığı etkiyle ve bu etkinin ortaya çıkardığı sonuçlarla ilgilenmektedir (Rutherford, 2004: 40). Kurumsal iktisat kavramı Hamilton ile ön plana çıkıp yeni bir ekol olmuş olsa da, kurumsal iktisadın kurucularının Thorstein Veblen, Wesley Mitchell ve John R. Commons olduğu iktisatçılar tarafından kabul görmüştür.

Matematik ve ekonometrinin iktisat alanında yaygın olarak kullanılmaya başlanması ve neo-klasik düşüncenin hakimiyeti, kurumsal iktisat düşüncesinin yeteri kadar ön plana çıkmasını engellemiştir. Kurumsal iktisat düşüncesinin önemi 1980’li yıllardan sonra kurumların sayısının artması ve ekonomide daha etkin hale gelmesi ile birlikte tekrar anlaşılmıştır. Kurumsal iktisadın gelişimini üç dönemde incelemek mümkündür: İlk dönem; 1890 ile 1925 tarihleri arası Veblen’in çalışmaları ile başlayan dönem, ikinci dönem; 1925 ile 1939 tarihleri arasındaki Mitchell, Commons ve Clark’ın çalışmaları ile devam eden dönem, üçüncü dönem ise; Galbraith, Ayres ve Myrdal’ın çalışmaları ile başlayan ve günümüze kadar gelen dönemdir (Tsuru, 1993:71). Günümüzde ise, kurumsal iktisat alanında yapılan çalışmaların artması ve özellikle Acemoğlu ve Robinson’un 2013 yılında yayınlanan “Why Nations Fail” kitabı son dönemde kurumsal iktisat yaklaşımına geniş bir perspektif kazandırmıştır. Kitapta genel olarak ülkelerin gelir ve refah düzeylerinin farklı olma nedenlerinin tarihsel, politik ve coğrafik faktörler tarafından açıklanmasının yetersiz kaldığına değinilmektedir. Bu farklılığın temelinde esas olarak “kurumların” etkili olduğu düşüncesi savunulmaktadır. Yazarlar, kurumları kapsayıcı ve dışlayıcı olarak ikiye ayırmaktadırlar. Dışlayıcı kurumlar yönetimde belli bir kesimin söz sahibi olduğu, bireylerin yönetimde söz hakkının sınırlı olduğu kurumlar olarak ifade edilmektedir. Dışlayıcı kurumlara sahip ekonomilerde ülke kaynaklarını belli bir grup kullanırken, mülkiyet hakları sınırlı kalmakta, yenilik için gerekli teşvikler iktisadi aktörlere verilememekte böylece büyüme yaratacak ortam oluşmamaktadır. Diğer taraftan bu

ifadelerden dışlayıcı kurumlara sahip ekonomilerin kesin olarak büyüme ve kalkınma sağlayamaması anlamı çıkarılmamalıdır. Kapsayıcı kurumlar ise dışlayıcı kurumların aksine çoğulcu bir yönetim anlayışına sahiptir. Böylece kapsayıcı kurumların ortaya çıkmasıyla iktisadi büyüme için gerekli zemin oluşacaktır (Dilek, 2016:206).

İktisadi büyüme ve kalkınmada kurumların ve kurumsal değişimin önemini vurgulayan kurumsalcı düşüncenin, kalkınma iktisadının üzerinde yoğunlaştığı temel sorunlarla yakın ilişki içinde olduğu söylenebilir. Kurumsal iktisatçılar kalkınma sürecinin incelenmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır (Adams, 1993: 245; Klein, 1977: 785). Aynı şekilde kalkınma iktisatçıları da kalkınma sürecinde kurumsal yapının önemine vurgu yapmışlardır (Basu 1984; Brutan 1985; Schultz 1968). Bu karşılıklı etkileşimin temel nedeni, kalkınma sürecinin iktisadi değişimlerle birlikte bir dizi yapısal ve kurumsal değişimi de beraberinde getirmesidir. Ayrıca kurumsalcı iktisatçılar ile yerleşik iktisatçılar arasındaki ayrım noktalarının önemli bir bölümünün kalkınma iktisadı alanında ortadan kalktığı belirtilmelidir¹. Çalışmanın bu bölümünde kurumsal iktisat ve ekonomik kalkınmanın önemli bir göstergesi kabul edilen insani gelişme endeksi arasındaki ilişki teorik olarak ele alınacaktır.

2.Kurumsal İktisat ve İnsani Gelişme

Kurumsal iktisat yaklaşımı, 20.yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olup iktisadi büyüme ve kalkınmanın açıklanmasına farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Veblen, Commons, Mitchell ve yakın zamanda North gibi ünlü iktisatçıların öncülüğünde gelişen kurumsal iktisat düşüncesi, özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası yaygın hale gelmiştir. Temeli Alman tarihçi okula dayanan kurumsalcı düşünce zamanla eski ve yeni kurumsal olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kurumsal iktisada göre ekonomilerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkların temel nedeni ülkelerin kurumsal yapılarının farklı olmasıdır. İktisadi büyüme teorileri dışında ülkelerin gelişmişlik düzeyleri coğrafya, kültür ve şans gibi etkenlerle açıklanmaya çalışılmış fakat somut veriler elde edilememiştir. Kurumsal iktisat, aynı coğrafya ve kültürü paylaşan, benzer üretim dinamikleri sergileyen ülkelerin farklı gelişmişlik düzeylerinde olmasından yola çıkarak bu farklılıkların sadece coğrafya, kültür ve şans gibi kavramlar ile açıklanamayacağını öne sürmüştür. İktisadi performansta sayısal değerlerin ötesinde kurumsal faktörlerin önemine vurgu yapan kurumsalcı görüş, son yıllarda özellikle büyüme ve kalkınma teorilerinde belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır.

Kurumsal iktisadi diğer iktisadi düşüncelerden ayıran en önemli nokta “kurum” kavramını merkeze alarak iktisadi performansın belirlenmesinde kurumların önemli bir görev üstlendiğini vurgulamasıdır. Buradan hareketle yola çıkan kurumsal iktisatçılar kurum kavramını çok sayıda farklı yönüyle ele alıp tanımlamaya çalışmışlardır. **Veblen (1898:131)** kurum kavramını, “belirli bir

¹ Klein (1977: 279) kurumsalcılığın en büyük etkisinin kalkınma iktisadı üzerinde görüldüğünü ve kalkınma iktisadının iktisat biliminin en az yerleşik olan alanı olduğunu söylemektedir.

dönemde genel olarak kabul edilen düşünce ve davranış alışkanlıkları” olarak ele alırken, **Mitchell** kurum kavramını, toplumun hemen her kesimince kabul gören üst seviyede standartlaştırılmış sosyal alışkanlıklar olarak ifade etmektedir. Commons ise kurumu, bireysel eylemin kontrolünde, serbestleştirilmesinde ve genişletilmesinde ortaya çıkan toplu eylem olarak ele almıştır. Yine kurumsal iktisadın önemli isimlerinden **North’a** göre kurumlar, toplumda oynanan oyunun kurallarıdır; makro açıdan bakılacak olursa bireyler arasındaki etkileşimi yapılandırmak amacıyla bireylerce dizayn edilmiş kısıtlamalardır. Bu kısıtlamalar, bireylerin hangi şartlarda belirlenen girişimlere izin verileceğini ya da yasaklanacağını açıkça ortaya koymak amacıyla kullanılmaktadır (North, 2010: 9-11). Kurum kavramının tek bir tanımının yapılmamasının en önemli nedenleri olarak kavramın nitelediği şeyin “somut” insanın “dışında” olan şeylerin ötesine taşması ve kurumsal iktisat düşünürlerinin farklı bakış açıları ile tanımlama yapmaları istegidir. (Demir, 1996: 174)

İktisadi ve toplumsal yaşamı bütüncül ve evrimci açıdan inceleyen kurumsal iktisat, kalkınma iktisadı ile benzer sorunlara değinmektedir. Hatta kurumsalcı iktisatçılar iktisadi kalkınma sürecinin incelenmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır (Klein, 1977: 785;Adams, 1993: 245). Bunun yanında kalkınma iktisatçıların da kurumsal yapının önemine dikkat çektikleri ve iktisadi kalkınma için önemli olduğuna değindikleri görülmektedir (Basu 1984; Brutan 1985; Schultz 1968). Kurumsal yapı iktisadi büyüme ve kalkınma arasında bir köprü görevi üstlenerek, ülkeler açısından uzun dönemli kalkınma sürecinin temelini oluşturmaktadır. İktisadi ve toplumsal yapının temelini kurumların oluşturduğu kabul edildiğinde, kurumsal değişimin belirleyenleri ve kurumsal yapının etkilerinin araştırılması büyüme ile kalkınma arasındaki ilişkilerin daha sağlıklı olarak kurulmasına yol açabilir. Aslında kalkınmayı iktisadi büyümeye eşlik eden “etkin” kurumsal değişiklik olarak da tanımlamak olanaklıdır (Nabli ve Nugent, 1989: 1342).

Kalkınma kavramı özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan çalışmalarda sıkça kullanılmaya başlanmış ve 1970'lere kadar sadece nicel ölçütler ile ele alınmıştır. 1970'lerden sonra kalkınma kavramı sayısal verilerin ötesinde eğitim, sağlık, hayat standartları, yoksulluk, beşeri sermaye vb. gibi sosyal göstergeler üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır (Kandemir, 2016). Kalkınmanın sadece sayısal verilerin dışında beşeri göstergeler ile ölçülmeye çalışılması yeni yöntemlerin ortaya çıkmasına ve ülkeler açısından yeni değerlendirilmeler yapılmasına yol açmıştır. Ortaya çıkan bu yeni ölçü yöntemlerinden en önemlisi 1990 yılı itibariyle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index)'dir. Gelir, sağlık ve eğitim gibi üst başlıklardan oluşan İnsani Gelişme Endeksi, ülkelerin kalkınmışlık düzeylerinin göstergesi olarak görülmekte ve ülkeler tarafından oldukça önemsenmektedir (Yalçın ve Çakmak, 2016:705). İnsani gelişme endeksinin ülkelerin kalkınmışlık düzeyini göstermesi ve kurumlarında yukarı da açıklandığı şekilde kalkınma üzerinde etkisinin bulunması, bu iki olgunun analiz edilmesi imkanını sağlamaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada

kurumsal kalite ve insani gelişme endeksi karşılaştırılarak, zaman serileri yöntemi ile elde edilen ekonometrik sonuçlar değerlendirilecektir.

3.Literatür Taraması

Kurumların iktisadi performans üzerindeki etkisini ölçen çalışmalar yakın tarihten itibaren yaygınlaşmaya başlasa da literatür açısından yeterli zenginliğe sahiptir. Literatüre bakıldığında kurumlar ve iktisadi performans ilişkisini araştıran çalışmalarda kurumsal yapıyı temsilen birçok farklı gösterge kullanılmaktadır. Ayrıca literatürde yapılan çalışmaların çoğunluğu kurumların iktisadi büyüme üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik olmakla birlikte kurumların insani gelişme üzerine etkisini de inceleyen çalışmalar mevcuttur. Siddiqui ve Ahmed (2010) yaptıkları çalışmada kurumların, büyüme ve insani gelişmişlik üzerinde uzun vadede pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu saptamışlardır. Düzenleyici kurumsal kapasite ülkeler arası ekonomik büyüme farklılıklarının açıklanmasında önemli bir rol oynadığından kurumlar ve ekonomik performans arasındaki nedensellik önemli bir konudur. Ayrıca bazı çalışmalarda hükümetin ve kurumsal kalitenin sermaye oluşturulması için yatırım ortamının iyileştirilmesinde etkili olduğu, doğrudan yabancı sermaye ve portföy yatırımlarının geliştirilmesinde kurumsal faktörlerin önemli bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır. (Siddiqui ve Ahmed, 2010: 3)

Kurumsal kalitenin büyüme üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir diğer çalışma son yıllarda kurumsal iktisat alanında önemli çalışmalar yapan Acemoğlu ve diğerleri (2003)'nin çalışmasıdır. Kurumsal farklılıklar ve makroekonomik politikadaki farklılıkların hangi iktisadi performans farklılıklarına yol açtığını araştıran çalışmada, kurumsal yapının zayıf olduğu toplumlarda iktisadi dalgalanmaların daha sık görüleceği ve iktisadi kriz ile daha fazla karşılaşılacağı sonucuna varılmıştır. Buradan hareketle kurumsal kalitenin yüksek olduğu ülkelerde ekonominin daha fazla istikrarlı olduğu ve krizleri engelleyen bir etkiye sahip olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır (Acemoğlu vd.,2003). Kurumsal yapının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz eden bir diğer çalışma Yapraklı (2008)'nin üst orta gelir düzeyindeki 36 ülke için 2002-2005 dönemini kapsayan çalışmasıdır. Çalışmada kurumsal yapının göstergesi olarak Dünya Bankası'nın Worldwide Governance Indicators endeksinden elde edilen ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik (şeffaflık), politik istikrar, yönetimin etkinliği, düzenlemelerin kalitesi, hukukun üstünlüğü ve yolsuzlukların önlenmesi ölçütleri kullanılmıştır. Yapraklı (2008) çalışmanın sonucunda kurumsal yapı göstergelerinden ifade özgürlüğü ve şeffaflık, politik istikrar, düzenlemelerin kalitesi ve hukukun üstünlüğü değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir. Çalışmadan çıkan diğer bir sonuç ise yönetimin etkinliği ve yolsuzluğun önlenmesi değişkenlerinin ise ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğudur.

Kurumsal değişkenler ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi inceleyen bir başka çalışma Knack ve Keefer, (1995)'in 46 ülkenin 1974-1989 yılları arasındaki BERI (Business Environmental Risk Intelligence) ve ICRG (International Country Risk Guide) verilerini baz alarak yaptığı çalışmadır. Çalışmada, hukukun üstünlüğü, yolsuzluk düzeyi, bürokratik kalite, sözleşmelerin güvencesi ve uygulanabilirliği ve hükümet tarafından varlıkların kamulaştırılması riski faktörleri ele alınarak; büyüme ve kurumsal kalite ilişkisi incelenmiş bu değişkenlerin kurumsal kaliteye katkı yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. Knack ve Keefer'e göre kurumsal kalite unsurları ve büyüme arasında belirgin bir bağlantı söz konusudur (Knack ve Keefer,1995:2010). Barro (1996), BERI ve ICRG endekslerini kullanarak kurumsal faktörlerin büyümeye etkisini araştırmıştır. 100 ülke için 1960-1990 yılları arasındaki veriler kullanılarak yapılan panel veri analizinde, hukukun üstünlüğünün büyüme üzerinde belirgin bir şekilde etkili olduğu sonucuna varılmış, diğer göstergelerin ise daha az etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bazı kurumsal göstergelerin ise büyümeyi olumsuz etkilediği ulaşılan diğer bir sonuçtur (Barro, 1996:1-79). Filippidis and Katrakilidis (2015) kurumlar, insani gelişme ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi 1985-2008 dönemi için incelemiştir. 52 gelişmiş ülke verileri ile yapılan çalışmada bankacılık sektörünün gelişmişliğinin kurumsal kalite ile açıklanabileceği, iktisadi kurumlar ve insani gelişmenin bankacılık sektörünün gelişmesi için oldukça önemli olduğu, iktisadi kurumların etkin ölçüsünün hukuk sistemi olduğu ve kurumsal reformların iktisadi kurumlar ile uyumlu hale getirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. (Filippidis and Katrakilidis, 2015:1018-1033)

Yıldırım ve Gökalp (2016), kurumlar ve iktisadi performans arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2000-2011 yıllarını kapsayan çalışmada 38 gelişmiş ülke için 23 kurumsal gösterge kullanılmış, kurumlar ve iktisadi performans arasındaki ilişki panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda hukuk sistemi, ticaret regülasyonları, yabancı yatırımlardaki kısıtlamalar, bankacılık sektöründe özel sektörün payı, istihdam gibi kurumsal göstergeler gelişmiş ülkelerin makro ekonomik performanslarında pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yargı bağımsızlığı, devlet harcamaları, transferler ve sübvansiyonlar, sivil özgürlükler, karaborsa, toplu pazarlık ve askeri vesayet gelişmiş ülkelerdeki makro ekonomik performanslara negatif etki etmektedir (Yıldırım ve Gökalp, 2016:347-359). De Muro ve Tridico (2008), insani gelişmede kurumların rolünü araştırmışlardır. Çalışmada insani gelişmenin kurumlar ile bağlantılı olduğu çünkü insanların yeteneklerini geliştirebilmeleri için kurumlara ihtiyaç duyduğundan bahsedilmiştir. İnsani gelişme ve kurumlar arasındaki bağlantının kompleks olduğuna değinen çalışma, bu bağlantıyı açıklamak için kurumların kapsamlı, tutarlı ve sosyal odaklı tanımının yapılması gerekliliğine değinmektedir. Çalışmada Dünya Bankası'nın yönetim göstergelerine atıf yapılarak hükümetin etkinliği, politik istikrar, ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik gibi değişkenlerin insani gelişim açısından önemli olduğu tespit edilmiştir. Hükümetin etkinsiz olduğu ve politik istikrarın olmadığı durumlarda formal ekonomik kurumların zayıflığından bahsedilmiş böyle bir durumda informal ve anlık güçlerin hakim olacağından söz edilmiştir. Buradan hareketle bu tür informal kurumların illegal ekonomiler yaratacağı

böylece eşitsiz ve yoksul toplumların oluşmasıyla insani gelişmeyi olumsuz etkileyeceği sonucuna varılmıştır.

Balcerzak ve Pietrzak (2015) ise gelişmiş ülkelerde insani gelişme ve kurumlar arasındaki ilişkiyi Topsis yöntemi ile incelemiş kurumsal sistem kalitesi üzerinde durmuşlardır. Kurumsal kaliteyi ölçmek için 29 değişken kullanan Balcerzak ve Pietrzak, Fraser Enstitüsü'nün verilerinden yararlanmış ve hukuk sisteminin etkinliği, piyasa mekanizmasının etkinliği, girişimciliği etkileyen düzenlemeler, işgücü piyasalarının etkinliği ve finans piyasası kurumları yönünden değerlendirme yapmışlardır. Çalışmada diğer bir değişken olarak insani gelişme endeksi kullanılmış ve dinamik panel veri analizinden yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda insani gelişme üzerinde kurumların etkisinin olumlu olduğu sonucuna varılmıştır.

4.Ampirik Analiz

4.1.Çalışmanın Yöntemi ve Kullanılan Veriler

Bu çalışmada kurumsal yapı ve insani gelişme ilişkisi 1996-2014 yıllarını kapsayan dönemde yıllık veriler kullanılarak Türkiye için incelenmiştir. Bu amaçla ilk olarak çalışmada kullanılacak değişkenlerin durağanlığı araştırılmış, daha sonra Johansen eşbütünleşme yöntemiyle seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Bir sonraki aşamada VECM hata düzeltme modeli ile kısa ve uzun dönemli ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Son olarak etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırılmalarına bakılarak yorum yapılmıştır. Kurumsal yapı ve insani gelişme ilişkisini analiz etmek üzere oluşturulan model aşağıdaki şekildedir:

$$\dot{IG}_t = \beta_0 + \beta_1 GOV_t + \beta_2 POL_t + \beta_3 RUL_t + u_t \quad (1)$$

(1) Nolu eşitlikte; t zamanı, u hata terimini ifade etmektedir. Modelde yer alan değişkenlerin tanımlamaları ve elde edildikleri kaynaklar aşağıdaki Tablo:1'de gösterilmiştir.

Tablo-1: Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Değişkenin Tanımlanması	Elde Edildiği Kaynak
İG	İnsani Gelişme Endeksi	UNDP, HDI
GOV	Hükümetin Etkinliği (%)	Dünya Bankası, WGI
POL	Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması (%)	Dünya Bankası, WGI
RUL	Hukukun Üstünlüğü (yüzde)	Dünya Bankası, WGI

Modelde bağımlı değişken olarak alınan ve İG ile gösterilen insani gelişme değişkeni Birleşmiş Milletler Gelişim Programının İnsani gelişim raporundan elde edilmiştir. İnsani Gelişme Endeksi,

UNDP tarafından ilk defa 1990 yılında hazırlanmıştır. Bu tarihten itibaren İnsani Gelişme Endeksi her yıl tüm dünya ülkelerindeki yaşam şartlarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Endeks içerisinde yer alan insani yaşam standardı, kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) baz alınarak, sağlık ise doğumdan sonra ortalama yaşam beklentisiyle hesaplanmaktadır. Diğer taraftan eğitim değişkeni ise; 25 yaş ve üstü bireylerin yaşamları süresince eğitim alabildikleri süreyle ve okula başlama çağındaki çocuklar için beklenen okula devam etme süresi ile oluşturulmaktadır. Bu üç farklı hesaplamanın bileşik endeks sonucu ile insani kalkınmışlık düzeyi belirlenmektedir (UNDP, 2014:2).

Kurumsal yapının göstergesi olarak ele alınan siyasi istikrar ve şiddetin olmaması (Political Stability and Absence of Violence), hükümetin etkinliği (Government Effectiveness) ve hukukun üstünlüğü (Rule of Law) değişkenlerine ait veriler ise Dünya Bankası tarafından oluşturulan ve ülkelerin yönetim kalitesini ölçen en kapsamlı endeks olan WGI (Worldwide Governance Indicators) endeksinden oluşturulmuştur.² 1996'dan bu yana yayınlanmakta olan WGI endeksi 200'den fazla ülkeyi kapsamakta ve ülkelerin yönetim düzeylerini ölçen altı birleşik göstergeden oluşmaktadır.

4.2.Çalışmanın Bulguları

4.2.1.Birim Kök Testi

Zaman serisi analizlerinde değişkenler arasında sahte regresyon sorununun ortaya çıkmaması için kullanılan serilerin durağan olması gerekmektedir (Kutlar, 2000: 252). Bu nedenle çalışmada öncelikle regresyon denkleminde kullanılan değişkenlerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi için en geçerli yöntem olan birim kök testi yapılmıştır. Bu doğrultuda, değişkenlerin durağanlıkları genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF: Augmented Dickey-Fuller) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri kullanılarak araştırılmıştır. Birim kök testi sonuçları aşağıdaki Tablo:2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Test Sonuçları

	Değişkenler	ADF Test Değerleri	PP Test Değerleri	Mackinnon Kritik Değerleri (%5)	
Düzye Değerleri	İG	-3.61	-2.50	3.71	-3.69
	GOV	-3.28	-3.28	-3.69	-3.69
	POL	-1.47	-1.06	-3.69	-3.69

² Endekste yer alan bu göstergeler ankete katılanlar, sivil toplum örgütleri, ticari bilgi sağlayıcıları ve dünya çapında kamu kuruluşları tarafından bildirilen yönetim algılarını yakalayan 31 farklı veri tabanından elde edilen çok sayıda değişkeni kapsamaktadır. Bu altı yönetim göstergesi -2.5 ile +2.5 arasında değişen aralıkta puanlandırılmakta ve puanlamada yüksek değerler daha iyi yönetim sonuçlarına, düşük değerler daha kötü yönetim sonuçlarına karşılık gelmektedir (Kaufman ve diğerleri, 2010: 9). WGI endeksinin 1997-99 ve 2001 yıllarına ait verileri mevcut olmadığından, çalışmada bu yıllara ait veriler kendisinden bir önceki ve bir sonraki yılın ortalaması alınarak hesaplanmıştır.

1.Farkları	RUL	-3.29	-2.26	-3.71	-3.69
	ΔİG	-3.77	-3.42	-3.06	-3.05
	ΔGOV	-3.68	-6.16	-3.05	-3.05
	ΔPOL	-3.98	-3.98	-3.05	-3.05
	ΔRUL	-3.96	-2.66**	-3.08	-3.05

Not: Δ sembolü, değişkenlerin birinci farkının alındığını belirtir. ** sembolü ise %10 düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 2’de ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre değişkenlerin hangi durumlarda durağan oldukları görülmektedir. ADF ve PP test istatistiklerinde serilerin durağan olup olmadığı sınıandığında 1996-2014 dönemi için çalışmada kullanılan değişkenlerden İG, GOV ve POL’ün % 5 anlamlılık düzeyinde ve birinci farkında durağan olduğu, RUL değişkeninin ise % 10 anlamlılık düzeyinde yine birinci farkında durağan olduğu sonucuna varılmıştır. Serilerin tümünün birinci farklarında durağan hale gelmeleri, yani serilerin I (1) çıkması aynı zamanda birim kök içermediği anlamına gelmektedir. Serilerin aynı dereceden durağan olmaları sahte regresyon ve nedensellik sorunlarını ortaya çıkarabilmektedir. Bu sorunların önüne geçmek ve seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koyabilmek için eşbütünleşme analizi yapılmıştır.

4.4.2.Eşbütünleşme Analizi

Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesinde yaygın olarak kullanılan analizlerden birisi Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen, Johansen eşbütünleşme analizi yöntemidir. Johansen(1988) eşbütünleşme testinde aynı dereceden durağan olan serilerin denklem sistemi, sistemde yer alan değişkenlerin düzey ve gecikmeli değerlerinin yer aldığı VAR (Vector Auto Regression) analizine dayanmaktadır. Bu analizden elde edilen sonuçlara göre; hesaplanan maksimum özdeğer istatistiği ve iz istatistiği değerleri ile kritik tablo değerleri karşılaştırılarak seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığına yani serilerin eş bütünleşik olarak hareket edip etmediğine karar verilir.

Bu çalışmada seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin belirlenmesinde Johansen ve Juselius eşbütünleşme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde ilk adım olarak kullanılan değişkenler için bir VAR modeli oluşturularak modele ilişkin uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda Tablo 3’te yer alan VAR modeli sonuçlarına göre LR test istatistiği (Likelihood Ratio), son öngörü hatası (FPE: Final Prediction Error), Schwarz bilgi kriteri (SIC: Schwarz Information Criterion), Akaike bilgi kriteri (AIC: Akaike Information Criterion) ve Hannan Quinn (HQ) bilgi kriterlerinden yararlanılarak uygun gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 3: Var Modeli Gecikme Uzunluğu Analizi

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	3.727262	12.66664	12.86269	12.68613
1	47.19323*	0.514951	10.61622	11.59647*	10.71366
2	19.64443	0.436415*	10.04302*	11.80747	10.21841*

* İlgili kriterlere göre belirlenen en uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir. **LR:** Logaritmik Olasılık Oranı, **FPE:** Son Öngörü Hatası, **AIC:** Akaike Bilgi Kriteri, **SC:** Schwarz Bilgi Kriteri, **HQ:** Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Gecikme uzunluğu belirlendikten sonra otokorelasyon testi yapılmış ve sonuçları Tablo 4'te sunulmuştur. Gecikme sayısı belirlenirken otokorelasyon sorununun olmadığı gecikme sayısının seçilmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğu iki olan modelde LM olasılık değerlerinin tümünün 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Yani, otokorelasyonun olmadığı H_0 hipotezi kabul edilmelidir. Sonuç olarak LR, FPE ve AIC'ye göre belirlenen gecikme uzunluğunun LM otokorelasyon testi ile desteklendiği görülmektedir ve bu çalışmada bu nedenle gecikme uzunluğu iki olarak alınmıştır.

Tablo 4: Otokorelasyon Testi Sonuçları

Gecikme	LM	Prob
1	18.84	0.2768
2	10.71	0.8265

Otokorelasyon testinden sonra VAR Modeli'nin hata terimleri için normallik ve değişen varyans sınamaları yapılmıştır. Değişen varyansın varlığını test etmek için ki-kare (Chi-sq) istatistiği 1.359302 (p-değeri: 0.3243) olarak elde edilmiştir. Buna göre hata terimleri arasında değişen varyans yoktur ve sıfır hipotezi % 5 önem düzeyinde kabul edilmiş olup VAR Modeli'nin gerekli varsayımları sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5: Johansen Eşbütünlük Testi Sonuçları

Hipotezler	İz İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Olasılık Değeri	Öz İstatistiği	Kritik Değer	Olasılık Değeri
Hiç*	89.01029	55.24578	0.0000	50.94703	30.81507	0.0001
En Az Bir*	38.06326	35.01090	0.0228	26.64876	24.25202	0.0236
En Az İki	11.41450	18.39771	0.3545	7.808259	17.14769	0.6241
En Az Üç	3.606240	3.841466	0.0576	3.606240	3.841466	0.0576

VAR modeli ile belirlenen gecikme uzunluğu doğrultusunda uygulanan Johansen eşbütünlük testinin sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir. Tablo 5'e göre; maksimum özdeğer istatistiği ve iz istatistiği değeri % 5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerlerden daha büyük olduğu için seriler arasında eşbütünlük ilişkisi yoktur hipotezi reddedilmiştir. Bu sonuçlara göre, seriler arasında en az iki tane eşbütünlük vektör olduğunu söylemek mümkündür. Yani serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği sonucu ortaya konulmuştur. Seriler arasındaki eşbütünlük ilişkisinden sonra hata düzeltme modeli incelemesi ile analizimize devam edilecektir.

Vektör Hata Düzeltme (VEC) modeli, kısa dönemde ortaya çıkan dengesizliklerin ne kadarının gelecek dönemlerde düzeltilebileceğini incelemektedir. Bu model, bir değişkendeki değişmeyi, geçmiş denge hatalarıyla ve modelde yer alan değişkenlerin geçmişteki değişimleriyle ilişkilendirmektedir (Kutlar,2005:350-351). Başka bir deyişle eşbütünleşme tahmininde durağan olmayan serilerin farklarının alınması veri kaybına ve dolayısıyla kısa dönemde dengesizliğe neden olmaktadır. VECM hata düzeltme modeli bu dengeden sapmaların belirlenerek düzeltilmesini sağlamaktadır. Hata düzeltme teriminin katsayısının istatistiki açıdan anlamlı olan, 0 ile -1 arasında bir değer olması gerekir. Katsayının negatif bir değer olması, dengeden sapma olduğunda uzun dönemde tekrar dengeye yaklaşılacağını göstermektedir.

$$\text{Denklem (1)} \quad \dot{I}GG=0.50+0.002POL+0.003RUL \\ (0.99) \quad (1.20)$$

$$\text{Denklem (2)} \quad GOV=6.63-0.07POL+1.005RUL \\ (0.70) \quad (8.13)$$

Denklem 1 deki sonuçlara göre; siyasi istikrar ve şiddetin olmamasındaki % 1'lik artış insani gelişmeyi % 0,2 artırırken, hukukun üstünlüğündeki % 1'lik artış insani gelişmeyi % 0.3 oranında artırmaktadır. Modelin hata düzeltme katsayısının işareti negatif olup istatistiksel olarak anlamlıdır. Buradan hareketle uzun dönemde birlikte hareket eden bu seriler arasında kısa dönemde meydana gelen dengesizliklerin ortadan kalktığı ve serilerin tekrar denge değerine geldiği söylenebilir.

Tablo 6: VECM Testi Sonuçları

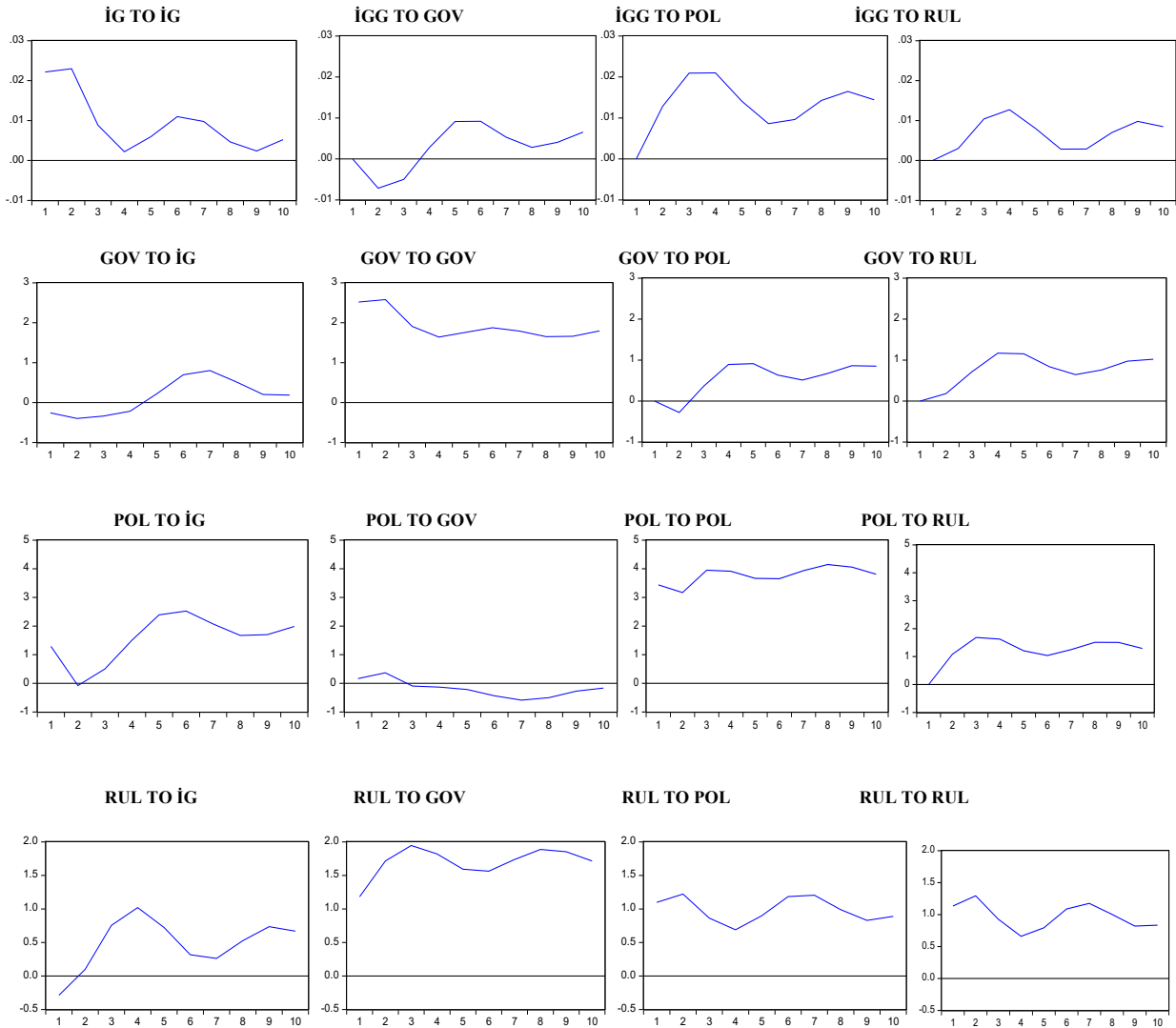
Bağımlı Değişken	Uzun dönem katsayısı	Tahmin	T değeri	Kısa Dönem	Tahmin	T değeri
Eşbütünleşme I	β_{igg}	1,0000	-	β_{igg}	-0,5729	-3,0513
	β_{gov}	0,0000	-	β_{gov}	-6,0553	-0,2821
	β_{pol}	-0,0025	-0,9961	β_{pol}	-11,118	-0,3568
	β_{rul}	-0,0035	-1,2014	β_{rul}	27,6949	1,6395
	β_0	-0,509	-	β_0	-	-
Eşbütünleşme II	β_{igg}	0,0000	-	β_{igg}	-0,0024	-1,0184
	β_{gov}	1,0000	-	β_{gov}	-0,5479	-2,0224
	β_{pol}	0,0745	0,7004	β_{pol}	-0,8550	-2,1743
	β_{rul}	-1,0050	-8,1379	β_{rul}	0,3177	1,4901
	β_0	-6,6352	-	β_0	-	-

Denklem 2 deki sonuçlara göre; siyasi istikrar ve şiddetin olmamasındaki % 1'lik artış hükümetin etkinliğini % 0,7 azaltırken, hukukun üstünlüğündeki % 1'lik artış hükümetin etkinliğini %1 oranında artırmaktadır. Modelin hata düzeltme katsayısının işareti negatif olup istatistiksel olarak

anlamlıdır. Hata düzeltme modeli sonuçları incelendikten sonra çalışmanın sonraki bölümünde serilerin etki tepki fonksiyonlarının analizi yapılmıştır.

Etki-tepki (impulse-response) fonksiyonları, rassal hata terimlerinden birindeki bir standart hatalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini yansıtır. Bir makro ekonomik büyüklüğün üzerindeki en etkili değişkenin hangisi olduğu varyans ayrıştırması ile; etkili bulunan bu değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı ise, etki-tepki fonksiyonları ile belirlenir (Özgen ve Güloğlu, 2004:97). Bir başka ifade ile etki tepki fonksiyonları, her bir değişkenin bugünkü ve gelecekteki değerlerinin, VAR modeli hatalarından birinin bugünkü değerindeki bir birimlik artışa olan tepkisini göstermektedir (Stock ve Watson, 2001).

Grafik 1: Etki-Tepki Fonksiyonları

Hükümetin Etkinliğinde görülecek olan bir şoka İnsani gelişme'nin ilk tepkisi negatif olmaktadır. İnsani gelişmenin bu şoka olan tepkisi üçüncü yılın ortasından itibaren pozitif yönde

değişmektedir ve bu yıldan sonra sürekli olarak pozitif kalmaktadır. Pozitif yönde en belirgin tepkiyi beşinci ve altıncı yıllarda vermektedir. Uzun dönemde bir denge söz konusu değildir. Politik istikrar ve şiddetin olmamasında görülecek olan bir şoka İnsani gelişme'nin tepkisi ilk yıl görülmemektedir. İlk yıldan sonra ise sürekli olarak pozitif olmaktadır. İnsani gelişmenin bu şoka olan tepkisi üçüncü yılda en belirgin hale gelmektedir. Dördüncü yıldan sonra pozitif etki düşmekte belirli bir dönem sonra tekrar yükselmektedir. Burada da uzun dönemde bir denge söz konusu değildir.

Hukukun üstünlüğünde görülecek olan bir şoka İnsani gelişme'nin tepkisi ilk yıl görülmemekle birlikte zamanla pozitif olduğu anlaşılmaktadır. İlk yıldan sonra ise sürekli olarak pozitif olmaktadır. İnsani gelişmenin bu şoka olan tepkisi dördüncü yılda en belirgin hale gelmektedir. Dördüncü yıldan sonra pozitif etki düşmekte belirli bir dönem sonra tekrar yükselmektedir. Burada da uzun dönemde bir denge söz konusu değildir. İnsani gelişimde görülecek olan bir şoka hükümetin etkinliğinin tepkisi ilk dört buçuk yıl boyunca negatif olduğu görülmektedir. Dördüncü yılın ortasından itibaren bu etki sürekli olarak pozitif olmakta ve bu pozitif etki yedinci yılda en belirgin hale gelmektedir. Dokuzuncu yıldan itibaren uzun dönemde insani gelişimde görülecek olan bir şoka karşı hükümetin etkinliğinin tepkisi dengeye gelmektedir.

Politik istikrar ve şiddetin olmamasında görülecek olan bir şoka hükümetin etkinliğinin tepkisinin ilk yıllarda negatif olduğu görülmektedir. İkinci yılın ortasından itibaren bu etki pozitif yönde değişmektedir. Hükümetin etkinliğinin bu şoka olan tepkisi dördüncü yılda en belirgin hale gelmektedir. Dördüncü yıldan sonra pozitif etki düşmekte belirli bir dönem sonra tekrar yükselmektedir. Uzun dönemde dokuzuncu yıldan itibaren bir denge söz konusudur. Hukukun üstünlüğünde görülecek olan bir şoka hükümetin etkinliğinin tepkisi ilk yıl görülmemekle birlikte zamanla pozitif olduğu görülmektedir. İlk yıldan sonra sürekli olarak pozitif olmaktadır. Hükümetin etkinliğinin bu şoka olan tepkisi dördüncü yılda en belirgin hale gelmektedir. Beşinci yıldan sonra pozitif etki düşmekte belirli bir dönem sonra tekrar yükselmektedir. Burada da uzun dönemde dokuzuncu yıldan itibaren bir denge söz konusudur.

İnsani gelişimde görülecek olan bir şoka politik istikrar ve şiddetin olmamasının tepkisinin ilk yıl pozitif olduğu görülmekle birlikte ikinci yıl negatif hale gelmiştir. İkinci yıldan sonra sürekli olarak pozitif olmaktadır. Politik istikrar ve şiddetin olmamasının bu şoka olan tepkisi altıncı yılda en belirgin hale gelmektedir. Burada da uzun dönemde bir denge söz konusu değildir. Hükümetin etkinliğinde görülecek olan bir şoka politik istikrar ve şiddetin olmamasının tepkisi ilk iki yıl pozitif olmakla birlikte, ikinci yılın ortasından itibaren negatif bir seyir izlemeye başlamıştır. Daha sonra sürekli olarak negatif seyir izleyen bu tepki yedinci yılda en belirgin hale gelmektedir. Burada da uzun dönemde dokuzuncu yıldan sonra bir denge söz konusudur.

Hukukun üstünlüğünde görülecek olan bir şoka politik istikrar ve şiddetin olmamasının tepkisi ilk yıl görülmemekle birlikte zamanla pozitif olduğu görülmektedir. İlk yıldan sonra sürekli olarak

pozitif olmaktadır. Uzun dönemde sekizinci yılın ortasından itibaren bir denge söz konusudur. İnsani gelişimde görülecek olan bir şoka hukukun üstünlüğünün tepkisi ilk yıllarda negatif ve ikinci yıldan itibaren pozitif olduğu görülmektedir. Hukukun üstünlüğünün bu şoka olan tepkisi dördüncü yılda en belirgin hale gelmektedir. Dördüncü yıldan sonra pozitif etki düşmekte belirli bir dönem sonra tekrar yükselmektedir. Uzun dönemde bir denge söz konusu değildir.

Hükümetin etkinliğinde görülecek olan bir şoka hukukun etkinliğinin tepkisi ilk yıldan itibaren sürekli pozitif ve oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Hukukun üstünlüğünün bu şoka olan tepkisi üçüncü yılda en belirgin hale gelmektedir. Üçüncü yıldan sonra pozitif etki düşmekte belirli bir dönem sonra tekrar yükselmektedir. Burada da uzun dönemde bir denge söz konusu değildir. Politik istikrar ve şiddetin olmaması görülecek olan bir şoka hukukun üstünlüğünün tepkisinin ilk yıllardan itibaren pozitif olduğu görülmektedir. İkinci yıldan sonra pozitif etki düşmekte belirli bir dönem sonra tekrar yükselmektedir. Uzun dönemde dokuzuncu yıldan itibaren bir denge söz konusudur.

Etki-Tepki fonksiyonlarının incelenmesinden sonra çalışmaya varyans ayrıştırma analizi ile devam edilmiştir. Varyans ayrıştırması modelde kullanılan değişkenlerde meydana gelecek bir değişimin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığını gösterir. Varyans ayrıştırması, içsel değişkenlerin şoklarını ayrı ayrı göstermesi ve değişkenlerden birinde meydana gelen değişimin oransal olarak kaçının kendisinden kaçının diğer değişkenlerden oluştuğunu göstermesi modelin dinamik yapısı hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca varyans ayrıştırması değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin derecesi konusunda da bilgi verir (Enders, 1995:311).

Tablo 7: Varyans Ayrıştırma Analizi Sonuçları (İG)

DÖNEM(İG)	İG	GOV	POL	RUL
1	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	81.85844	4.112370	13.28669	0.742505
3	57.90645	4.024879	31.86749	6.201173
4	43.91300	3.349050	41.61427	11.12368
5	39.34724	5.787153	42.95127	11.91434
6	39.58720	7.923399	41.39892	11.09048
7	39.77617	8.222448	41.40038	10.60100
8	37.31457	7.809739	43.74898	11.12671
9	33.88941	7.465124	46.22497	12.42050
10	31.82701	7.838880	47.27842	13.05569
11	31.58913	8.412854	47.12782	12.87020
12	31.71290	8.565112	47.12910	12.59289
13	30.91153	8.417378	48.00457	12.66652
14	29.48108	8.255826	49.16907	13.09402
15	28.31597	8.342286	49.90316	13.43859
16	27.84346	8.592522	50.10077	13.46325
17	27.70764	8.731053	50.20032	13.36098
18	27.32904	8.709823	50.59677	13.36437
ORT	41,6	6,9	41,2	10,7

İnsani gelişmenin sistemde bulunan tüm değişkenler üzerindeki etkilerini görebilmek için düzenlenen Tablo 7'de değişkenlerin on sekiz dönemlik varyans ayrıştırma sonuçları verilmektedir. Ortalama bir eğilimin belirlenebilmesi için on sekiz yıllık ayrıştırma sonuçları, aritmetik ortalamaları alınarak ortalama bir değer ile ifade edilmiştir. Değişkenlerin her biri için varyans ayrıştırmaları yapılmış olup, bunların içinden insani gelişme etkisini gösteren sütunlar seçilmiştir. Tablo 7'deki on sekiz yıllık genel ortalamalara göre insani gelişmenin kendisi üzerindeki etkisi % 41,6'dır. On sekiz ortalamaya göre insani gelişmenin hükümetin etkinliği üzerindeki etkisi % 6,9, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması üzerindeki etkisi % 41,2, hukukun üstünlüğü üzerindeki etkisi ise % 10,7'dir. İnsani gelişmenin kendisi üzerindeki etkisi yıllar geçtikçe azalırken, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması ve hukukun üstünlüğü üzerindeki etkisi giderek artmıştır.

Tablo 8: Varyans Ayrıştırma Analizi Sonuçları (GOV)

DÖNEM(GOV)	İG	GOV	POL	RUL
1	1.034731	98.96527	0.000000	0.000000
2	1.686218	97.48254	0.580120	0.251127
3	1.908216	93.82922	1.192540	3.070026
4	1.700193	85.40061	4.460498	8.438696
5	1.549738	80.26421	6.592553	11.59350
6	2.778880	78.51556	6.793632	11.91193
7	4.163544	77.58232	6.675047	11.57909
8	4.398029	76.64748	7.111347	11.84314
9	4.061001	75.15905	8.033661	12.74628
10	3.731286	74.07716	8.663925	13.52763
11	3.683502	73.87548	8.731211	13.70981
12	3.892475	73.88576	8.619410	13.60235
13	3.990624	73.68949	8.680357	13.63953
14	3.893215	73.20517	8.969700	13.93191
15	3.752531	72.71714	9.259757	14.27058
16	3.697798	72.50852	9.365500	14.42818
17	3.750608	72.46556	9.352840	14.43100
18	3.798814	72.38397	9.372104	14.44511
ORT	3,18	79,03	6,79	10,96

Tablo 8'deki on sekiz genel ortalamalara göre hükümetin etkinliğinin kendisi üzerindeki etkisi % 79,03'tür. On sekiz ortalamaya göre hükümetin etkinliğinin insani gelişme üzerindeki etkisi % 3,18, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması üzerindeki etkisi % 6,79, hukukun üstünlüğü üzerindeki etkisi ise % 10,96'dir. Hükümetin etkinliğinin kendisi üzerindeki etkisi yıllar geçtikçe azalırken, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması ve hukukun üstünlüğü üzerindeki etkisi giderek artmıştır.

Diğer varyans ayrıştırma tablolarında alınan sonuçlar ise şu şekildedir; On sekiz yıllık genel ortalamalara göre siyasi istikrar ve şiddetin olmamasının kendisi üzerindeki etkisi % 77,24'dir. On yıllık ortalamaya göre siyasi istikrar ve şiddetin olmamasının insani gelişme üzerindeki etkisi % 14,07,

hukukun üstünlüğü üzerindeki etkisi ise % 8,14,hükümetin etkinliği üzerindeki etkisi ise 0.51'dir. Yine on sekiz yıllık ortalamalara göre hukukun üstünlüğünün kendisi üzerinde etkisi % 20,54, hükümetin etkinliğine etkisi % 52,99, siyasi istikrar ve şiddetin olmamasına etkisi % 20,44, insani gelişime etkisi ise % 5,9 olarak bulunmuştur.

SONUÇ

İnsani gelişme kavramı toplumların yaşam kalitesinin yükseltilmesini alır. Bu kapsamda insani gelişme kişi başı gelir, milli gelir, istihdam oranı, ekonomik büyüme gibi nicel göstergelerin yanı sıra bireyin mutluluğu, yaşam kalitesi, eğitim seviyesinin yükseltilmesi, bireylerin sağlıklı ve daha uzun bir yaşam süresine erişmesi, temiz su içme gibi nitel göstergeleri de içermektedir. Ayrıca demokratik hak ve özgürlüklerin güvence altında olmasını da kapsamaktadır. İnsani gelişme çok boyutlu bir yapıya sahip olduğundan kurumsal faktörlerden de etkilenmektedir. Kurumsal faktörler ise daha çok yönetim kavramı ile ilgilidir. Dünya Bankası iyi bir yönetim anlayışını, “ülke gelişiminde ekonomik ve sosyal kaynakların idaresinde gücün kullanılış biçimi” olarak tanımlamaktadır. İyi yönetim anlayışı; şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık, cevap verebilirlik, hukukun üstünlüğü gibi başlıklardan oluşmaktadır. Dünya Bankası tarafından kurumsal ve yönetim biçimini yansıtan ve tüm bu alt başlıkları kapsayan bir endeks oluşturulmuştur. Dünya Yönetişim Göstergeleri ismi verilen bu endeks, ülkelerin kurumsal kalitesini ölçen en kapsamlı endekslere dendir. Bu çalışmada söz konusu endekste yer alan hukukun üstünlüğü, siyasi istikrar ve şiddetin olmaması ve hükümetin etkinliği başlıklarından yararlanılmıştır. Çalışmadan elde edilen ampirik bulgular neticesinde Türkiye'nin insani gelişme düzeyi üzerinde kurumsal göstergeleri temsil eden hukukun üstünlüğü, siyasi istikrar ile şiddetin olmaması ve hükümetin etkinliğinin pozitif etkisi vardır. Elde edilen bu sonuç beklentiler ile uyumludur.

Hukukun üstünlüğü, ülke vatandaşlarının hukuk kurallarına kolayca erişim sağlaması, bu kuralların ileriye doğru işlemesi, yargı bağımsızlığı, emniyete duyulan güven, suç oranları, yargının etkinliği ve öngörülebilirliği, fikri mülkiyet haklarının korunması hukuki işleyişin kolayca sonuçlanması ve adil kararlar verilmesi gibi başlıkları kapsamaktadır. Ayrıca hukuk önünde herkesin eşit olduğu, hiç kimsenin hukukun üstüne çıkamayacağını ifade etmektedir. Hukukun üstünlüğünün bireyler tarafından bilinmesi ve devletin hukukun işlenebilirliğini kolaylaştırması, ülke vatandaşlarının hükümete olan güvenini arttıracaktır. Ülke vatandaşlarında oluşan bu güven bireylerin ülkelere daha sıkı bağlanmasını sağlayacaktır. Bu süreç insani gelişmeye de yansıtacak ve insani gelişme üzerinde artırıcı etki oluşturacaktır. Politik istikrar kavramı siyasal iktidarın, toplumdaki aldığı yetkiyle, gerekli yasal düzenlemeleri yaparak işlevsel hale getirmesi, ülke yönetimini ve bürokrasiyi istikrarlı bir biçimde yürütmesi ve yaptığı işlerde halkın desteğini alması olarak tanımlanabilir. Bu başlık altında hükümetin politik istikrarını devam ettiremeyeceği, anayasal olmayan güçler tarafından şiddet yolu ile devrileceği ihtimallerini göz önünde bulunduran veriler kullanılmıştır. Ayrıca şiddetin olmaması

kısımında ise; silahlı çatışma, terörizm ve faili meçhul cinayetler gibi göstergeler dikkate alınmaktadır. Geçmiş dönemlere baktığımızda politik istikrarın, ekonomik istikrar için 'olmazsa olmaz' bir şart olup olmadığı sıkça tartışılmıştır. Tartışmalar sonucunda politik istikrarın varlığı ekonomik istikrarı sağlamak için gerekli olmakla birlikte, tek başına bu amacı sağlamada yeterli olmadığı konusunda uzlaşmıştır. Bunun yanında ülkede şiddetin olmaması da ülke vatandaşlarının birlik ve beraberlik içinde yaşadığının bir göstergesi olmakla birlikte refah düzeyinin de bir yansımasıdır. Politik istikrarın yukarıdaki tanım çerçevesinde ilerlemesi ve ülkede şiddetin azalması ya da olmaması insani gelişmeye de katkı sağlayacaktır. Hükümetin etkinliği genel bir ifade ile hükümetin iç ve dış politikada ülke çıkarları doğrultusunda zamanında ve gerekli politikalar üreterek uygulamaya koyması olarak tanımlanabilir. Hükümetin iyi politikalar üretmesi ve uygulaması için gereken bürokratik kalite, kamu hizmetlerinin kalitesi, kamu görevlilerinin yetkinlikleri ve siyasi süreçten bağımsızlıkları gibi etkenleri içermektedir. Hükümetin içeride ve dışarıda gerçekleşen olaylara karşı hızlı ve doğru bir şekilde karar alarak müdahale etmesi hükümetin etkinliği açısından oldukça önemlidir. İç ve dış politikada doğru alınan her karar hükümetin olaylara karşı yetkin ve donanımlı olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Özellikle iç politikada alınan kararlar ve yapılan reformlar ülke vatandaşlarının sorunlarını çözmeye yönelik olduğunda refah seviyesi artacak insani gelişme yükselecektir.

Bu çalışmada kurumsal yapı ve insani gelişme ilişkisi Türkiye örneği için test edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde kurumsal göstergelerin insani gelişme üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmüştür. Türkiye'de kurumsal yapının uzun dönemde insani gelişmeyi etkileyen bir unsur olması Türkiye'de kurumsal yapının gelişmesi adına alınacak önlemlerin insani gelişme sürecindeki önemini ortaya koymaktadır. Buradan hareketle Türkiye'de hukukun üstünlüğü, hükümetin etkinliği ve politik istikrar vb. kurumsal göstergelerde iyileştirmeler yaparak daha sağlam bir kurumsal yapıya sahip olunmasıyla birlikte uzun dönemde daha yüksek bir insani gelişme seviyesine ulaşılabilecektir. Türkiye'nin insani gelişme seviyesinin yükseltebilmesi ve ülke vatandaşlarına kaliteli bir yaşam sunabilmesi için kurumsal yapının güçlendirilmesi gerekmektedir. Bunun için yapılması gereken temel unsurların başında hukukun üstünlüğünün daha fazla genişletilmesi, hükümetin politika üretmede ve sorunların çözümünde daha hızlı kararlar alması gelmektedir. Ayrıca politik istikrarın sağlanması ve şiddet olaylarının giderilmesi için toplumsal birlikteliğin oluşturulması önem arz etmektedir. Güçlü bir kurumsal yapıya sahip olunması Türkiye'nin diğer ülkeler bazında büyüme ve kalkınmasının hızlanması, sosyo-kültürel açıdan gelişmesi ve refah düzeyinin artması anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, Daron ve Robinson, James (2012), **Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty**, New York: Crown Publishers.

Acemoğlu, Daron ve diğerleri (2004), “Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth”, NBER Working Paper No. 10481

Adams, J., 1993, “Institutions and Economic Development: Structure, Process, and Incentive”, TOOL, M. R. (Ed.) Institutional Economics: Theory, Method, Policy içinde, Massachusetts: Kluwer Academic Publishers, ss. 245-269.

Barro, Robert J. (1996); “Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study,” *NBER Working Papers*, Sayı 5698, <http://www.nber.org/papers/w5698>, (Erişim Tarihi:24.11.2012).

Balcerzak, Adam P. ve Michał Bernard Pietrzak (2015); “Human Development And Quality Of Institutions In Highly Developed Countries,” Institute Of Economic Research Working Papers, 156/2015

Basu, K., 1984, *The Less Developed Economy: A Critique of Contemporary Theory*, Oxford: Basil Blackwell.

Bruton, H. J., 1985, “The Search for a Development Economics”, *World Development*, 13 (10/11), ss. 1099-1124.

Demir, Ömer (1996), **Kurumcu İktisat**, 1. Basım, Ankara: Vadi Yayınları.

De Muro, Pasquale ve Pasquale Tridico (2008); “The role of institutions for human development,” *Università degli Studi Roma Tre, Preliminary Version*, <https://www.researchgate.net/publication/228430665>

Dilek, Serkan (2016), **Oyun Teorisi Eşliğinde Sanayi Ekonomisi**, Seçkin Yayınları, İstanbul

Enders, Walter (1995), *Applied Econometric Time Series*, (New York: Iowa State University).

Filippidis I. ve Constantinos Katrakilidis (2015); “Finance, institutions and human development: Evidence from developing countries,” *Economic Research-Ekonomika Istraživanja*, 28:1, 1018-1033

Kandemir, Orhan (2016), “The Importance of Human Inequalities and Healthcare Quality In life Expandancy of Countries”, *International Journal Of Financial Research*, 7(5), 140-145

Klein, P. A., 1977, “An Institutionalist View of Development Economics”, *Journal of Economic Issues*, 11 (4), ss. 785-807.

Knack, Stephen ve Philip Keefer (1995); “Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Institutional Measures,” *Economics and Politics*, Cilt 7, Sayı 3, s. 207-227.

Mihçı, Hakan (2005), “Kurumsal Yapı ve Kalkınma”, *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*, Muhsin Kar ve Sami Taban (eds.) Bursa: Ekin Kitabevi, s. 53-88.

Nablı, M. K. ve NUGENT, J. B., 1989, “The New Institutional Economics and Its Applicability to Development”, *World Development*, 17 (9), ss. 1333-1347.

North, Douglass C. (2010), “Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans”,

(Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınevi.

Özgen, Ferhat Başkan/GÜLOĞLU, Bülent (2004), "Türkiye'de iç Borçların iktisadi Etkilerinin VAR Tekniği ile Analizi," METU Studies In Development, VoU1: 93-114.

Rutherford, Malcolm (2004); "Institutional Economics at Columbia University," History of Political Economy , 200436(1): 31-78;

Richter, R. (2005); "The New Institutional Economics: Its Start, Its Meaning, Its Prospects", *European Business Organization Law Review*, Vol. 6, pp.161- 200.

Schultz, T.W., 1968, " Institutions and the Rising Economic Value of Man", *American Journal of Agricultural Economics*, 50, ss. 1113-1122.

Siddiqui, Danish Ahmed ve Ahmed, Qazi Masood (2010), "Institutions and Economic Growth: A Cross Country Evidence", Mpra Paper No. 19747.

Stock, J. H., Watson, M. W. (2001). Vector Autoregressions. *Journal of Economic Perspectives*, 25(4), 101-115.

Tsuru, Shigeto (1993) *Institutional Economics Revisited*, Cambridge University Press, USA

Yalçın, Arman Zafer ve Çakmak, Fatih (2016), "Türkiye'de Kamu Sağlık Harcamalarının İnsani Gelişme Üzerine Etkisi", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 30(4), 705-723

Yapraklı, Sevda (2008), "Kurumsal Yapının Ekonomik Büyüme Etkisi: Üst Orta Gelir Düzeyindeki Ülkeler Üzerine Bir Uygulama", **Ege Akademik Bakış/Ege Academic Review**, 8 (1), 301–317.

Yıldırım, Aynur ve Gökalp M.F. (2016), "Institutions and Economic Performance: A Review on the Developing Countries", *Procedia Economics and Finance* 38 (2016) 347 – 359.